

УДК 343.974:343.72

Микитчик Андрій Васильович –
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінології та кримінально-
виконавчого права Національної
академії внутрішніх справ

ОРГАНІЗОВАНІ ФОРМИ ШАХРАЙСТВА В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Розглянуто основні форми шахрайства, яке вчиняють організовані групи. Виявлено стійку тенденцію до економізації організованого шахрайства.

Ключові слова: шахрайство; організована злочинність; організована група; професійна злочинність; заходи запобігання.

На сьогодні однією з проблем сучасної науки є те, що з поглибленням і спеціалізацією знань про окремі сегменти або властивості злочинності загальна кримінологічна картина втрачає свою цілісність. Не є винятком й організоване шахрайство, яке з накопиченням теоретичного та емпіричного матеріалу починають розглядати як відокремлений від інших елементів злочинності.

Пошук нових механізмів та інструментів протидії шахрайству зумовлює потребу в інтеграції та синтезі знань про нього за допомогою використання системно-структурного підходу.

Переосмислення цього методологічного підходу до досліджуваної проблематики дозволяє розглянути організоване шахрайство одночасно в трьох аспектах: як саморегулююче соціальне утворення, що допускає зовнішній вплив, але повністю від нього не залежить; як цілісне утворення, що перебуває в стані поступового розвитку, удосконалення і диференціації своїх частин; як єдність взаємопов'язаних елементів, коли зміни одного з них з неминучістю призводять до зміни іншого.

Використання системно-структурного методу дає можливість оцінити організоване шахрайство через характеристики близьких йому видів злочинності й водночас підкреслити його специфічну природу.

Вважаємо, що найбільш інформативною і значущою з практичної точки зору є оцінка організованого шахрайства у взаємозв'язках з організованою, професійною, корупційною та економічною злочинністю.

Більшість шахрайських дій, учинених у групі, характеризуються стійкістю внутрішніх і зовнішніх зв'язків і це закономірно, якщо врахувати, що успіх шахрайства залежить передусім від тривалості злочинної діяльності, згуртованості й високого професіоналізму членів групи.

Як свідчить судова практика, формування організованих груп, які вчиняють шахрайства, відбувається двома способами:

а) частина злочинних груп стають організованими не відразу, а після вчинення одного або декількох злочинів, за які їх учасників не було притягнуто до кримінальної відповідальності. Спочатку умисел учасників групи спрямовано на вчинення одного шахрайства. Але з часом у них виникає умисел на багаторазове вчинення злочинів. Група осіб за попередньою змовою переходить на більш складний рівень організованості й переростає в організовану групу. При цьому відбувається більш суворий і чіткий розподіл ролей. За даними експертного опитування, близько однієї третини шахрайських груп створено таким чином. Як правило, вони спеціалізуються на так званому побутовому загальнокримінальному шахрайстві (“наперсточники”, шулери, шахраї, які представляються працівниками соціальних служб та ін.);

б) умисел учасників групи спрямовано на неодноразове вчинення злочинів. Така група створюється з метою постійного вчинення шахрайств. Її члени вже на самому початку своєї діяльності планують, що вони будуть існувати за рахунок вчинення злочинів. Таким способом створюється близько двох третин організованих груп, як правило, економічної спрямованості. При цьому, на думку дослідників, кожне четверте організоване шахрайське угруповання створюють посадові особи владно-управлінських органів, які й очолюють створені ними кримінальні структури.

У кримінології традиційно виділяється три рівні організованої злочинності.

Перший рівень – найнижчий. Злочин хоча і вчинено організованою групою, але в ній при всій згуртованості й стійкості немає складної структури, ієрархії, функції організаторів і виконавців чітко не розподілено. Другий рівень організованої злочинності являє собою ієрархічну побудову груп або їх об'єднання. На третьому рівні здійснюється об'єднання лідерів організованих груп у злочинні співтовариства [1, с. 11].

Використовуючи запропонований підхід до проблеми організованого шахрайства, виділимо три рівні його організованості.

Перший рівень – шахрайства вчиняють стійкі організовані групи, що складаються з трьох – десяти осіб. Цю соціальну спільність

відрізняють: нижчий, примітивний рівень організації управління (відносини в групі, як правило, за принципом “ватажок – співучасники”), спільність цілей і розподіл ролей. Керівник такої групи поєднує в собі функції управління та співвиконавця злочинів. Кожен має свою частку від прибутку. У таких групах наказ керівника відразу ж доходить до виконавця, минаючи проміжні ланки, яких тут, як правило, немає. Кожен знає свою роль, і планування злочинів здійснюється за раніше затвердженою моделлю. Для таких груп характерна спрямованість на вчинення серії самостійних й ідентичних за способом вчинення злочинів. Рівень їх злочинного професіоналізму невисокий. Як правило, члени формування не володіють спеціальними професійними знаннями, а підбираються на основі знайомства або колишнього кримінального досвіду [2, с. 15–17].

На основі аналізу статистичних даних виявлено помітне зменшення ролі шахрайських груп першого рівня. Якщо в 2001–2002 рр. вони становили 70 % від загальної частки організованих шахрайств, то сьогодні – не більше 42 %. Водночас відносно стабільним залишається частка вчинених ними злочинів: у середньому на них припадає 55 % від загальної частки шахрайств, учинених організованими групами.

Другий рівень представлено злочинними групами, що відрізняються структурованістю, поділом ролей і наявністю корумпованих зв’язків. Як справедливо зазначає А. І. Гуров, “... по суті, це ті самі організовані групи, проте мають корумповані зв’язки з представниками органів управління і влади” [3, с. 25; 4, с. 86].

Чисельність цих груп становить до 50 осіб. Крім керівника і виконавців, є проміжні ланки (підрозділи, що забезпечують технічну підтримку, виготовляють підроблені документи і бланки, здійснюють охоронні функції, займаються збором інформації та ін.). На відміну від груп першого рівня, у них чітко виявляється кримінальна спеціалізація (шахрайство на ринку нерухомості, комп’ютерне шахрайство та ін.) [5, с. 86].

Рівню професійної підготовки співучасників приділяється особлива увага. Такі групи найчастіше здійснюють шахрайство в економічній сфері. Вони працюють під прикриттям однієї або декількох легальних комерційних структур і мають характер так званого “кримінального підприємництва”. На їх частку припадає в середньому 53 % шахрайств, учинених організованими групами.

Третій, або вищий, рівень організованого шахрайства – це діяльність злочинних співтовариств у формі великих структурованих організацій або об’єднання організованих груп. Такі організації мають ієрархічну структуру. Для них характерні: жорстка дисципліна з

підпорядкуванням по вертикалі, фінансова база у вигляді загальних грошових фондів, висока технічна оснащеність; інформаційна база, що дозволяє мати відомості про вигідні й безпечні напрями злочинної діяльності, застосування спеціальних методів розвідки і контррозвідки та ін. Цей рівень, на думку більшості вчених, якісно відрізняється від двох попередніх значною консолідацією злочинного середовища, згуртованістю, професіоналізмом і керованістю групи [6, с. 50–52].

Чисельність шахрайських груп третього типу безпосередньо залежить від способів і сфери вчинення злочинів: чим більш трудовітким, технічно складним і прибутковим є шахрайство, тим вище можливість трансформації організованих груп у злочинні організації.

Як свідчить практика, вищий рівень організації характерний для шахрайства у сфері підприємницької діяльності, на ринку цінних паперів, у фінансово-кредитній сфері. Сьогодні частка таких організацій незначна і становить у середньому 5 % від загальної чисельності шахрайських груп. Незначним є і питома вага вчинених ними злочинів (у середньому 7 %), що пояснюється гіперлатентністю таких злочинів.

За даними експертів, стійку кримінальну спеціалізацію мають 74 % організованих груп першого рівня, 86 % – другого рівня і 100 % – третього (найвищого) рівня організованості.

Аналіз кримінальних справ засвідчив, що для організованих груп першого типу характерні такі схеми шахрайського обману, як “наперсточники”, карткове шулерство, обмін валюти, “соціальне”, “телефонне” шахрайство та ін.

Групи другого типу спеціалізуються, як правило, на розкраданнях у сфері економічної діяльності (шахрайство у сфері підприємницької діяльності та кредитування, страхове шахрайство та ін.).

Третій тип злочинного формування характерний для організованих груп, що займаються високоприбутковим економічним шахрайством (шахрайство у фінансово-кредитній сфері та галузі будівництва).

Як різновид професійної злочинності організоване шахрайство характеризується такими показниками: спеціалізація, кваліфікація, оцінка злочинної діяльності як джерела матеріального існування і зв'язок з кримінальним середовищем.

Спеціалізація шахрайських груп передбачає їх зосередження на якому-небудь спеціальному способі, засобах або сфері здійснення злочинних дій і вимагає оволодіння спеціальними теоретичними знаннями, практичними навичками і вміннями.

На відміну від інших видів злочинності, спеціалізація організованих шахрайських груп активно розширюється й удосконалюється. Відмінною рисою шахрайства є те, що основу його

спеціалізації становить одночасно кілька факторів. Як правило, це сфера та спосіб злочинної діяльності.

Залежно від сфери організованого шахрайства, можна виділити два напрями спеціалізації:

так зване “побутове” шахрайство: ворожіння, знахарство, ворожба, карткове шулерство, “лялькарі”, “наперсточники” та ін.;

шахрайство у сфері економічної діяльності: шахрайство у сферах залучення приватних інвестицій, страхування, обігу товарно-матеріальних цінностей, обігу цінних паперів, невиконання фінансових зобов’язань кредитно-фінансовими організаціями.

Цей висновок підтверджують дані статистики. У 2013 році найбільшу кількість організованих шахрайств скоєно у сфері фінансової діяльності – 27 % від загальної кількості діянь, учинених в цьому секторі економіки. У галузі будівництва питома вага шахрайства становила 47 %; у сфері нерухомості – 61 %; оптової торгівлі – 32 % та ін.

Залежно від способу здійснення розкрадання, умовно можна виділити такі види кримінальної спеціалізації:

шахрайство, вчинене шляхом використання психологічних прийомів (залякування потерпілого, введення його в азарт та ін.) На думку опитаних експертів, цей спосіб застосовується в 42 % випадків організованого шахрайства;

шахрайство, вчинене шляхом використання засобів електронних платежів (платіжної картки, Інтернету чи інших мережевих або мобільних ресурсів) (13 % від загальної частки шахрайств, учинених організованими групами);

шахрайство, вчинене за допомогою незаконних судових рішень чи фіктивних платіжних документів: платіжних доручень, вимог-доручень, чеків, акредитивів, векселів (10 %);

шахрайство, вчинене шляхом помилкових обіцянок про виконання договірних зобов’язань (наприклад, шахрайство у сфері реститування) (10 %);

розкрадання, вчинене шляхом підроблення печатки в документі, підчищення, дописки, травлення, штучного старіння документа, шляхом підроблення підписів або використання підробленого паспорта або іншого документа, що підтверджує особу (11 %);

шахрайство, пов’язане з використанням незаконних судових рішень, наприклад, вчинене шляхом визнання угоди недійсною і застосування наслідків двосторонньої реституції (4 %);

шахрайство, вчинене шляхом організації фіктивного страхового випадку (10 %) та ін. [7, с. 30].

За результатами проведеного аналізу виявлено низку особливостей кримінальної спеціалізації шахрайських груп.

По-перше, визначальним чинником у її формуванні є сфера вчинення злочинних дій, а не спосіб або кошти шахрайства.

По-друге, для організованого шахрайства характерно залучення зовнішніх консультантів, які дають рекомендації, спрямовані або на вдосконалення (розширення, поглиблення) кримінальної спеціалізації групи, або на мінімізацію ризиків викриття. За даними опитування працівників слідчих підрозділів, у 85 % випадків до допомоги консультантів звертаються організовані групи, що вчиняють економічне шахрайство (зокрема, як фахівці залучаються адвокати, аудитори, бухгалтери, державні реєстратори, фахівці з галузі цінних паперів та ін.).

По-третє, організовані шахрайські групи розширюють спектр вчинених злочинів за рахунок діянь, пов'язаних з шахрайством.

Для професійного шахрая злочинна діяльність є головним джерелом існування. Цей висновок підтверджують результати аналізу кримінальних справ, а саме 52 % осіб, які вчинили шахрайство у складі організованої групи та ніде не працювали. Близько 40 % були офіційно зайняті на підприємстві (організації), під прикриттям якого здійснювалася злочинна діяльність.

На відміну від інших форм незаконного заволодіння чужим майном (крадіжки, грабежі), для організованих шахраїв не характерно наслідування злочинних традицій, зважаючи на незначну кількість раніше засуджених осіб у складі груп та інтелектуальної спрямованості злочинної діяльності. Виняток становлять групи, що вчиняють побутове шахрайство. Це пов'язано з тим, що вони формуються з числа осіб, які мають кримінальний досвід й набули професійних навичок переважно в місцях позбавлення волі. Опитування співробітників слідчих і судових органів засвідчило, що елементи кримінальної субкультури найчастіше виявляються в діяльності організованих груп, що складаються з карткових "шулерів", "наперсточників" і лялькарів.

У генезисі сучасного організованого шахрайства прослідковується цікава залежність: консолідація шахрайських груп, їх перехід до більш трудомістких й інтелектуальних способів учинення злочинів.

Оцінюючи стан організованого шахрайства, слід виходити не тільки з визначення стійкості, згуртованості й кримінальної спеціалізації злочинних формувань, а й з наявності корупційних відносин із співробітниками правоохоронних органів і державними службовцями.

Залежно від вихідних теоретичних посилок, корупційні зв'язки розглядаються в кримінології як основний показник організованої злочинності, або як атрибут її вищих структур (злочинних організацій) [8, с. 152].

Загалом, у результаті проведеного аналізу виявлено стійку тенденцію до економізації організованого шахрайства, що виявляється в поступовій відмові злочинних груп від традиційних способів розкрадання на користь “інтелектуальних” і складно організованих шахрайських схем у сфері підприємницької та іншої економічної діяльності; підвищення ступеня організованості злочинних формувань; зосередженні злочинної діяльності в найбільш дохідних й інвестиційно привабливих галузях економіки з метою отримання надприбутку.

Конкурентоспроможність шахрайських груп у тіншовому секторі економіки визначається характером їх організаційної структури, стабільністю кримінальної спеціалізації, інтенсивністю і масштабами діяльності. Найбільш гнучкою і пристосованою до зміни зовнішніх умов є організована група, що спеціалізується на інтелектуальних способах шахрайства у фінансовій сфері, сферах будівництва, нерухомості, транспорту або торгівлі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Долгова А. И. Выступление за “круглым столом”: Организованная преступность / А. И. Долгова. – М., 1989.
2. Христюк А. А. Организованная преступность: современные тенденции и региональные особенности (по материалам Восточной Сибири) / А. А. Христюк. – Иркутск, 2008. – С. 15–17.
3. Гуров А. И. Организованная преступность – не миф, а реальность / А. И. Гуров. – М., 1990.
4. Голоднюк М. В. Криминология / М. В. Голоднюк. – М., 1998.
5. Теплова Д. О. Криминологическая характеристика и предупреждение организованного мошенничества : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Д. О. Теплова. – М., 2014. – 20 с.
6. Голубев А. А. Организованная преступность: предпосылка возникновения и современные проявления / А. А. Голубев, М. В. Елеськин. – Тверь, 2002. – С. 50–52.
7. Ильин И. В. Теоретические основы борьбы с мошенничеством, совершаемым в экономической сфере (уголовно-правовые и криминологические проблемы) : дис. ... д-ра юрид. наук / Ильин И. В. – М., 2011.
8. Організована злочинність в Україні та країнах Європи : посіб. / [Джу́жа О. М., Васи́левич В. В., Кула́кова Н. В. та ін.] ; за заг. ред. проф. О. М. Джу́жі. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. – 248 с.